

Δήμητρα Κοκκινίδου

ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

Γετορίες στο ημίφως

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΖΗΤΗ

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	7
Γενεαλογίες	7
Όροι περί φύλου	8

ΜΕΡΟΣ Ι. Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΡΕΥΝΑ

1. Η ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΜΕ ΤΟΝ ΦΕΜΙΝΙΣΜΟ	15
1.1. Οι μαχητές του σκάμματος	15
1.2. Τα φεμινιστικά κύματα	25
1.3. Αντικειμενική και πολιτικοποιημένη επιστήμη	41
2. ΤΑΣΕΙΣ	43
2.1. Από τον εμπειρισμό στην επιλογή της οπτικής γωνίας	43
2.2. Η «αναταραχή του φύλου»	49
2.3. Μητροπόλεις και αποικίες	66
3. ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΗΣ ΜΗΤΕΡΑΣ ΘΕΑΣ	73
3.1. 19ος αιώνας - δεκαετία του 1970	73
3.2. Από τη δεκαετία του 1970 μέχρι σήμερα	93

ΜΕΡΟΣ ΙΙ. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ

4. ΟΙ ΠΡΩΤΟΠΟΡΕΣ	109
4.1. «Όλοι διεκρίθησαν καί ως φοιτήτριαι καί ως ἐπιστήμονες...»	109
4.2. «Μόνον ἄρρενες πτυχιούχοι τῆς φιλολογίας...»	112
4.3. «Ἡμουνά ὄμως γυναίκα...»	120
5. Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ	131
5.1. Ένα επάγγελμα γένους θηλυκού	131
5.2. Μία φανταχτερή αρχαιολογία	142
5.3. Μία παρατεταμένη «αθωότητα»	145
Επίλογος	151
Βιβλιογραφία	153

Εισαγωγή

Γενεαλογίες

Η Amelia Valcárcel (1997: 83-84) συνδέει τη συλλογική γνώση των γυναικών με μία παιδεία γενεαλογίας, τη δική μας μνήμη, την καταγραφή της, την επεξεργασία της, τη μετατροπή της ανασφάλειας σε αυτοπεποίθηση. Αισθανόμαστε νεοφερμένες στον δημόσιο χώρο, γιατί, καθώς δεν γνωρίζουμε, δεν αναγνωρίζουμε τι μας οφείλει. Η απόκρυψη, η ιδιοποίηση, η διαστρέβλωση ή, στην καλύτερη περίπτωση, η υποβάθμιση του παρελθόντος μας σε ανεκδοτολογία μάς κάνει να αναρωτιόμαστε αν είμαστε νόμιμες κληρονόμοι αυτού του κόσμου, μήπως πρέπει να χρωστάμε χάρη στην ανδρική ανοχή. Αν ύστερα από δύο αιώνες φεμινιστικών διεκδικήσεων μπορούμε να είμαστε σίγουρες για τη νομιμότητα των δικαιωμάτων μας (αλλά και για την ανάγκη της συνεχούς υπεράσπισής τους), πρέπει επίσης να είμαστε σίγουρες ότι θα εξακολουθούμε να κρινόμαστε με βάση το φύλο μας.

Δεν διαθέτουμε ορατά ιστορικά πρότυπα, τα δημιουργούμε εμείς οι ίδιες. Μας λείπουν οι πηγές έμπνευσης, γιατί οι γυναίκες που αντιτάχθηκαν στην πατριαρχική τάξη έγιναν αντικείμενο αποσιώπησης, απόρριψης ή γελοιοποίησης ή, όσες αξιώθηκαν μία θέση στην ιστορία, «αποκαθάρθηκαν» από το φύλο τους. Το έλλειμμα δεν αναπληρώνεται με την αναδρομή σε μορφές όπως η Ισαβέλλα της Καστίλης ή η Ελισάβετ Α΄ της Αγγλίας, όσο «μεγάλες» βασίλισσες και αν υπήρξαν, ούτε στις «σιδηρές κυρίες» του κοινοβουλευτισμού – για να προσθέσω στα παραδείγματα της Valcárcel μερικά σύγχρονα και καθόλου μεγάλα. Το χρέος μας αφορά τις γυναίκες που δεν αρκέστηκαν στη λέξη «υπάρχω» και όσες (τις περισσότερες) εξακολουθεί να μη χωρά η ιστορική μνήμη. Αν πρέπει να γνωρίζουμε, πρέπει επίσης να αναγνωρίζουμε. Τα πρότυπα είναι λειτουργικά αν συνθέτουν μία γενεαλογία. Και αν ο φεμινισμός συνεπάγεται τη δυνατότητα των ανθρώπων να επιτύχουν την προσωπική τους ολοκλήρωση, αυτό πρέπει να επιδιώκουν οι γενεαλογίες των γυναικών ως ενδιάμεση φάση.

Η σύνθεση μιας λεπτομερούς γενεαλογίας των γυναικών αρχαιολόγων στην ελληνική γλώσσα υπερβαίνει κατά πολύ τις φιλοδοξίες της παρούσας εργασίας, η οποία περιορίζεται σε ένα μοναχικό προοίμιο μιας προ πολλού οφειλόμενης συλλογικής προσπάθειας. Τα τρία πρώτα κεφάλαια επισκοπούν τη διεθνή έρευνα, ενώ τα δύο επόμενα την ελληνική. Στον βαθμό που μπόρεσα να ανατρέξω στη βιβλιογραφία δεν βρήκα πουθενά τέτοια αριθμητική υπεροχή γυναικών αρχαιολόγων, όπως στην Ελλάδα, και συγχρόνως τόση σιωπή ως προς τη σχέση του φύλου τους με την επαγγελματική τους ζωή.¹ Αν η σύγκριση της διεθνούς εμπειρίας με την ελληνική μπορεί να συνεισφέρει στην εξήγηση και πριν απ' όλα στην άρση της σιωπής, ο σκοπός του πονήματος θα έχει επιτευχθεί.

Όροι περί φύλου

Οι ανθρώπινοι οργανισμοί διακρίνονται σε γυναικείους, ανδρικούς, ερμαφρόδιτους (με μία ωοθήκη και έναν όρχη), γυναικείους ψευδοερμαφρόδιτους (με ωοθήκες και ορισμένα ανδρικά ανατομικά χαρακτηριστικά, αλλά χωρίς όρχεις) και ανδρικούς ψευδοερμαφρόδιτους (με όρχεις και ορισμένα γυναικεία ανατομικά χαρακτηριστικά, αλλά χωρίς ωοθήκες). Κάθε κατηγορία είναι από μόνη της περίπλοκη, εφόσον τα γυναικεία και τα ανδρικά χαρακτηριστικά ποικίλλουν κατ' άτομο, το ίδιο και τα συναισθήματα, οι έλξεις και οι απωθήσεις (Fausto-Sterling 1993). Στην παραπάνω ταξινόμηση θα πρέπει να προστεθούν τα διαφυλικά άτομα, τα οποία αισθάνονται ότι ανήκουν σε διαφορετικό από το βιολογικό τους φύλο και είτε επιλέγουν ιατρικά μέσα αλλαγής του είτε συνεχίζουν να αισθάνονται γυναίκες με ανδρικό σώμα ή το αντίστροφο (Fausto-Sterling 2000). Οι ανατομικές διαφορές δεν θα είχαν σημασία, αν δεν χρησιμοποιούνταν για να νομιμοποιήσουν τεχνητές ασυμμετρίες. Μαθαίνουμε να προσδιορίζομαστε ως έμφυλα όντα σε συγκεκριμένες κοινωνικές συνθήκες, για να αξιολογήσουμε και να αξιολογηθούμε με κριτήριο αυτόν τον προσδιορισμό και όχι την ανθρώπινη υπόστασή μας.

Το επιστημονικό ενδιαφέρον για τις γυναίκες, ως αναθεώρηση της εξίσωσης «άνθρωπος = άνδρας = δημιουργός του πολιτισμού», οφείλεται στο δεύτερο φεμινιστικό κύμα, όπως συνηθίζεται να ονομάζονται τα γυναικεία κινήματα που εμφανίστηκαν στη Βόρεια Αμερική και τη Δυτική Ευρώπη τις δεκαετίες του 1960 και 1970.² Με αφετηρία την παραδοχή ότι οι γυναίκες, ενώ είναι οι μόνες υπεύθυνες να αποφασίζουν για τη ζωή τους, υφίστανται διάφορες μορφές διακρίσεων και βί-

1. Αναφέρονται αναλογίες με την Τουρκία, όπου μεταπολεμικά η μερική απώλεια του αριστοκρατικού χαρακτήρα της αρχαιολογίας συνοδεύτηκε από την αύξηση και τελικά την πλειονότητα των γυναικών όχι μόνο στα «οικιακά» του επαγγέλματος, τα μουσεία, αλλά και στο πανεπιστήμιο (Özdoğan 1998: 119). Στην παραπομπή δεν παρατίθενται αριθμητικά στοιχεία.

2. Στο πρώτο κύμα αντιστοιχεί ο φεμινισμός του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα.

ας, η φεμινιστική επιστήμη αποκαλύπτει τους μηχανισμούς της ανδρικής εξουσίας στην κατεύθυνση του δικαιότερου μετασχηματισμού τους.

Η έννοια του κοινωνικού φύλου (gender) ανάγεται στις ανθρωπολογικές έρευνες της Margaret Mead σχετικά με τους έμφυλους ρόλους (sex roles). Η Mead (1935, 1949) έδειξε ότι οι ορισμοί του «γυναικείου» και του «ανδρικού» παρουσιάζουν διαπολιτισμική ποικιλία, με κοινό ωστόσο στοιχείο τον καταμερισμό εργασίας ανάλογα με τις αναπαραγωγικές λειτουργίες και τη σωματική δύναμη. Η διάκριση μεταξύ βιολογικού (sex) και κοινωνικού φύλου (gender) πρωτοεφαρμόστηκε, τη δεκαετία του 1950 στις ΗΠΑ, σε διαφυλικά άτομα που θεωρούσαν ότι έχουν παγιδευτεί σε λάθος σώμα (Money και Hampson 1955). Στην προσπάθειά τους να κατανοήσουν το φαινόμενο, οι ψυχίατροι διαχώρισαν το βιολογικό από το κοινωνικό φύλο, υποστηρίζοντας ότι υπήρχε δυσαρμονία ανάμεσα στο φύλο του σώματος και στο φύλο των συναισθημάτων. Με αυτόν τον τρόπο η λύση φαινόταν εύκολη: η εξισορρόπηση βιολογίας και ψυχισμού μπορούσε να αποκατασταθεί με χειρουργική επέμβαση ή χορήγηση ορμονών. Με άλλα λόγια η διαφοροποίηση βιολογικού/κοινωνικού φύλου προήλθε από το ενδιαφέρον για τις ιατρικές και ψυχολογικές όψεις της ατομικής ταυτότητας. Ο όρος «έμφυλη ταυτότητα» εισάγεται με τις ψυχαναλυτικές μελέτες του Robert Stoller (1964, 1968, 1976) για να δηλώσει την αυτοεικόνα του βιολογικού φύλου: «είμαι άνδρας» ή «είμαι γυναίκα» (Stoller 1964: 220)· το έμφυλο άτομο νοείται ως προϊόν της επίδρασης του πολιτισμού στη βιολογία και το κοινωνικό φύλο ως ο βαθμός ανδρισμού ή θηλυκότητας (Stoller 1968: 9).

Σύντομα ο όρος gender (που αρχικά αναφερόταν στο «είδος», την «κατηγορία») επικράτησε στο λεξιλόγιο των αγγλόφωνων φεμινιστριών, εφόσον μετατόπιζε τις αιτίες της ανισότητας από το βιολογικό πεπρωμένο στην κοινωνική επιβολή.³ Στις πρώτες σχετικές εργασίες η Ann Oakley (1972) αποδίδει στο βιολογικό φύλο τις διαφορές ανατομίας και αναπαραγωγής και στο κοινωνικό την ταξινόμηση «γυναικείο»/«ανδρικό», αποτέλεσμα της οποίας είναι και οι έμφυλες ψυχολογικές διαφορές. Η Gayle Rubin (1975: 157-158) πραγματεύεται τη μετατροπή της βιολογικής κατηγορίας «θήλυ» στην πολιτισμική κατηγορία «γυναίκα» – διαδικασία την οποία ονομάζει σύστημα του βιολογικού/κοινωνικού φύλου:

...αν η έμφυτη ανδρική επιθετικότητα και κυριαρχία βρίσκονται στη βάση της γυναικείας καταπίεσης, τότε σκοπός του φεμινισμού θα ήταν λογικά η εξόντωση του παραβατικού φύλου ή έστω ένα σχέδιο ευγονικής προς μετάλλαξη του χαρακτήρα του. Αν ο σεξισμός είναι υποπροϊόν της καπιταλιστικής αδηφαγίας, τό-

3. Από τη λατινική ρίζα gener- (*The Oxford dictionary of English etymology*, Oxford: Clarendon Press, 1985 [1966], 393).

τε θα εξαφανιζόταν με μία επιτυχή σοσιαλιστική επανάσταση. Αν η παγκόσμια ιστορική ήττα των γυναικών υπήρξε αποτέλεσμα ένοπλης πατριαρχικής εξέγερσης, είναι καιρός να αρχίσουν οι Αμαζόνες στρατιωτική εκπαίδευση.⁴

Καθώς καμία από τις παραπάνω ερμηνείες δεν τεκμηριώνεται ιστορικά ούτε προτείνει μία αξιόπιστη στρατηγική κοινωνικής αλλαγής, μόνο μέσω μιας γενικής θεωρίας του βιολογικού/κοινωνικού φύλου μπορούμε να προσεγγίσουμε τις ρίζες της γυναικείας υποτέλειας, η οποία διαπιστώνεται σε όλους τους γνωστούς πολιτισμούς. Το καταπιεστικό για τις γυναίκες σύστημα του βιολογικού/κοινωνικού φύλου μετασχηματίζει τη βιολογία σε πολιτισμικό κανόνα (ιεράρχηση των φύλων, αποδεκτές συμπεριφορές, έλεγχος της γυναικείας σεξουαλικότητας), με τον ίδιο τρόπο που η φωνολογία και η γραμματική μετασχηματίζουν τη φυσική ομιλία σε γλωσσικό σύστημα (Lewin 2006: 12). Συνοπτικά βιολογικό φύλο σημαίνει βιολογική διαφορά και κοινωνικό φύλο εξουσιαστικό μηχανισμό.

Την εννοιολογική χρησιμότητα του κοινωνικού φύλου αμφισβήτησε ο γαλλικός υλιστικός φεμινισμός (Delphy 1991, 1993, Wittig 1992), με το επιχείρημα ότι η αντιπαραβολή βιολογικού/κοινωνικού ενισχύει την υποτιθέμενη φυσικότητα του πρώτου, ενώ στην πραγματικότητα το κοινωνικό φύλο κατασκευάζει το βιολογικό. Το κοινωνικό φύλο προϋποθέτει έμφυλη εξουσία, σε αντίθετη περίπτωση οι διαφορές θα περιορίζονταν στην ανατομία. Ειδικότερα η Monique Wittig (1992) συνδέει την καταπίεση των γυναικών με την ετεροκανονικότητα: «φύλο», «γυναίκα», «άνδρας», «θηλυκότητα», «ανδρισμός» νοούνται μόνο σε ένα πατριαρχικό σύστημα «καμία δεν γεννιέται γυναίκα», γίνεται μέσω της ανισότιμης σχέσης της με τους άνδρες, γιατί αυτό επιβάλλει η θεσμοθετημένη ετεροφυλοφιλία.

Η διαφοροποίηση «βιολογικό/κοινωνικό φύλο» δεν λειτουργεί απαραίτητα σε άλλες γλώσσες, όπου οι δύο σημασίες είτε καλύπτονται από έναν όρο είτε, όταν αποδίδονται με περισσότερους, αυτοί δεν αντιστοιχούν στους αγγλικούς (Braidotti και Waaldijk 2008). Στα ελληνικά η απόδοση του gender ως γένους είναι προβληματική λόγω των εθνικιστικών του συνδηλώσεων: το γένος σημαίνει το είδος, τη διάκριση ανδρών και γυναικών, το γραμματικό γένος, αλλά και τη γενιά, την καταγωγή, τη φυλή και το έθνος, π.χ. το ελληνικό γένος, η Μεγάλη του Γένους Σχολή.⁵ Το gender και το sex έχουν μεταφραστεί ως κοινωνικό και βιολογικό φύλο αντίστοιχα, ενώ, κατ' άλλες επιλογές, ως φύλο και βιολογικό φύλο (Αβδελά και Ψαρρά 1997) ή κοινωνικό φύλο και φύλο (Laqueur 2003 [1990]). Στη συνέχεια πα-

4. Εκτός από τις ήδη μεταφρασμένες παραπομπές, οι οποίες παρατίθενται στη σχετική ενότητα της βιβλιογραφίας, η απόδοση των υπόλοιπων ξενόγλωσσων παραθεμάτων είναι δική μου.

5. *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής*, Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, 1998, 302. Γεώργιος Δ. Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας, 1998, 414.

ρατηρείται μία τάση απάλειψης των επιθετικών προσδιορισμών, όχι μόνο όταν ταιριάζει στη ροή του λόγου, αλλά και επειδή οι βιολογικές ιδιότητες εγγράφονται σε πολιτισμικά συμφραζόμενα, όπως ελπίζεται ότι μας υπενθύμισε αυτή η σύντομη βιβλιογραφική αναδρομή.

Η έλλειψη δύο διακριτών λέξεων δεν ισοδυναμεί κατ' ανάγκην με μειονέκτημα. Αναφερόμενη στις γερμανόφωνες μελετήτριες, η Gisela Bock (1991: 9) σημειώνει ότι «βρίσκονται στη δύσκολη αλλά και ευνοϊκή θέση να μην μπορούν να διακρίνουν με σαφή τρόπο, που όμως είναι προβληματικός, ανάμεσα στη φυσιολογία και στον πολιτισμό». Οι φεμινίστριες είχαν επικρίνει τη βιολογική αιτιοκρατία πολύ πριν από τη δημιουργία δύο όρων για το φύλο. Ας αρκεστούμε στη ρήση της Simone de Beauvoir (2009 [1949]: 387) ότι «δεν γεννιόμαστε γυναίκες, γινόμαστε», όπως και άνδρες. Ακόμη και χωρίς την παραπάνω ορολογία δεν είναι «δύσκολο να εκφράσουμε την αντίθεσή μας στην ιδέα ότι οι άνθρωποι που έχουν ωσθήκες είναι από τη φύση τους ακατάλληλοι για τον αθλητισμό, την πνευματική εργασία ή τη σταδιοδρόμηση στη δημόσια σφαίρα» (Μοί 1999: 5). Ο διαχωρισμός «βιολογικό/κοινωνικό» στα αγγλικά είχε σκοπό να καταδείξει την πολιτισμική κατασκευή της «φυσικής» μοίρας, τον οποίο και επέτυχε. Ο ίδιος σκοπός ωστόσο επετεύχθη και σε άλλες γλώσσες. Το φύλο κυριολεκτεί και συμβολίζει, (ανα)διαμορφώνει, (ανα)παριστά και (ανα)διαπραγματεύεται σχέσεις εξουσίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο όρος μένει ανοικτός προς επεξεργασία και εμπλουτισμό δίχως το άγχος της αποδόμησης των διχοτομιών, το οποίο διακατέχει τις αγγλόφωνες εκπροσώπους του μεταμοντερνισμού (García Ramon κ.ά. 2006: 3).

ΜΕΡΟΣ Ι

Η διεθνής έρευνα

1.

Η συνάντηση της αρχαιολογίας με τον φεμινισμό

1.1. Οι μαχητές του σκάμματος

Η αρχαιολογία μπορεί να οριστεί με διάφορους τρόπους. Μία εκδοχή την παρομοιάζει με

ένα τεράστιο σατανικό παιχνίδι συναρμολόγησης που το επινόησε ο διάβολος ως όργανο βασιανισμού, γιατί:

α) δεν θα τελειώσει ποτέ

β) δεν ξέρουμε πόσα κομμάτια λείπουν

γ) τα περισσότερα έχουν χαθεί για πάντα

δ) δεν μπορούμε να αντιγράψουμε κοιτώντας την εικόνα (Bahn 1989: 5).

Μία άλλη την τοποθετεί στον προθάλαμο της ηδονής: «το πιο διασκεδαστικό πράγμα που μπορεί να κάνει κανείς χωρίς να βγάλει τα εσώρουχά του» (Flannery 1982: 278). Μία τρίτη την περιγράφει ως «συναρπαστική αναζήτηση – την αναζήτηση να μάθουμε για τον ίδιο μας τον εαυτό και για το ανθρώπινο παρελθόν» (Renfrew και Bahn 1991: 9). Ό,τι ονομάζεται αρχαιολογία εμφανίστηκε στα πλαίσια της αποικιοκρατίας και του σχηματισμού των εθνών-κρατών (Hamilakis και Duke 2007, Schnapp κ.ά. 2004, Thomas 2004). Οι συλλεκτικές δραστηριότητες της ευρωπαϊκής αριστοκρατίας μετεξελίχθηκαν σε επιστήμη όταν «Οι πλιατσικολόγοι... το ρίξαν στη σοφία και την αισθητικούρα» (Κουμανούδης 1984: 18). Η αρχαιολογία ξεκίνησε σαν ένα ταξίδι θαρραλέων ψυχών σε μία «ξένη χώρα» (πρβλ. Lowenthal 1985), σε τόπους «εξωτικούς» με κίνητρο τη μεγάλη ανακάλυψη. Με τέτοιες καταβολές διέπρεψε στην κατασκευή ταυτοτήτων και ετεροτήτων, δηλαδή στην υποτιθέμενη υπεροχή του δυτικού «εαυτού» έναντι του μη δυτικού «άλλου». Παρόλο που έχει να επιδείξει σημαντικές μελετήτριες από τα πρώτα της βήματα (Adams 2010, Allen 2009, Allsebrook 2002, Bandini 2003, Beness και Hillard

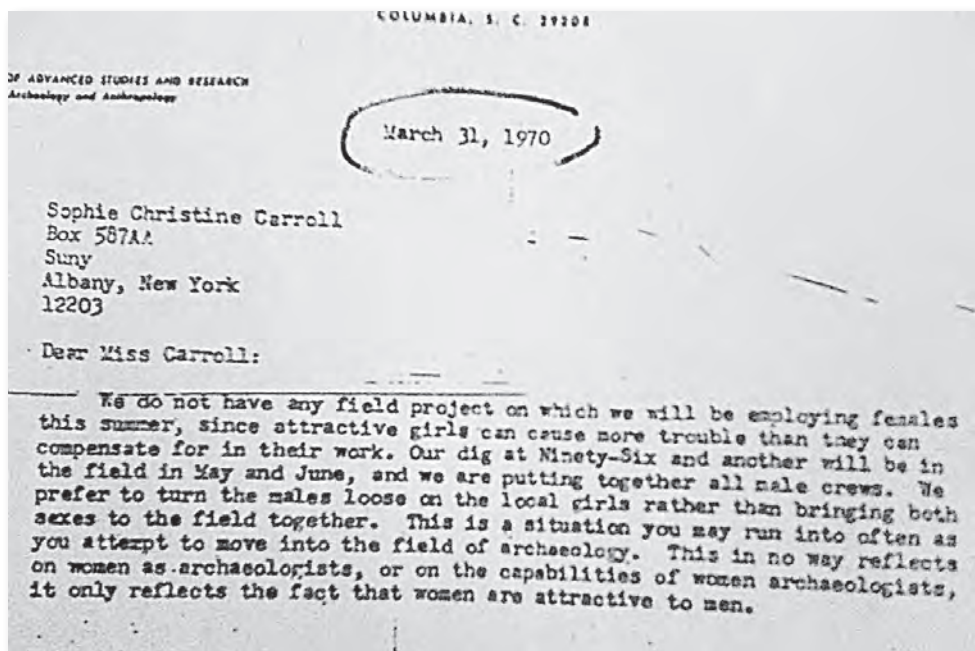
2005, Callander και Smith 2007, Carr 2012, Claassen 1994, Cohen και Joukowsky 2004, D'Agata 2009, Díaz-Andreu και Sørensen 1998α, Dyson 2004, Gill 2002, 2007, Irwin-Williams 1990, Joukowsky και Lesko 2004, Koch και Mertens 2002, Lukitz 2006, Nicotra 2004, Parezo 1993, Pope 2011, Reyman 1992, Sheppard 2010, Smith 2000, 2005, 2007, 2009, White κ.ά. 1999), παρέμενε μέχρι πρόσφατα ανδρική λέσχη – τόσο ανδρική ώστε να παραλείπει τα ονόματα των γυναικών ακόμη και από τις υποσημειώσεις της αρχαιολογικής ιστοριογραφίας (Irwin-Williams 1990: 8). Όσες περιηγήτριες και ερευνήτριες προσείλκυσαν, στην εποχή τους, το δημόσιο ενδιαφέρον, το οφείλουν στον «εξωτισμό» του εγχειρήματος (Birkett 1989: 185).

Σε μία από τις πρώτες πραγματείες περί ανασκαφής, ο John Droop (1915: 63-64) υποστηρίζει ότι οι «κυρίες» δεν είναι απλώς ακατάλληλες να συμμετάσχουν, αλλά και εμποδίζουν τους «κυρίους» να εκφραστούν ελεύθερα σε στιγμές έντασης: εξαιρέσεις δέχεται μόνο για τις συζύγους των «κυρίων» του σκάμματος.¹ Περισσότερο από μισό αιώνα μετά η συμβουλή του να αποκλείονται οι γυναίκες από τις υπαίθριες αρχαιολογικές δραστηριότητες συνέχιζε να βρίσκει πρόθυμους αποδέκτες. Ας αναφέρουμε ενδεικτικά την περίπτωση μιας μεταπτυχιακής φοιτήτριας που, το 1970, είχε ζητήσει να συμμετάσχει σε πανεπιστημιακή ανασκαφή στις ΗΠΑ, για να λάβει την ακόλουθη απάντηση:

Δεν προγραμματίζουμε καμία έρευνα πεδίου φέτος το καλοκαίρι, όπου θα μπορούσαμε να απασχολήσουμε γυναίκες, δεδομένου ότι οι ελκυστικές κοπέλες δημιουργούν περισσότερα προβλήματα από όσα μπορεί να αντισταθμίσει η εργασία τους. ...θα προσλάβουμε μόνο ανδρικό προσωπικό. Προτιμούμε να αφήσουμε τους άνδρες να συναναστραφούν με τις κοπέλες της περιοχής, παρά να έχουμε και τα δύο φύλα στην ανασκαφή. Τώρα που βρίσκεστε στην αρχή της αρχαιολογικής σας σταδιοδρομίας μπορεί να συναντάτε συχνά τέτοιες καταστάσεις. Αυτό με κανέναν τρόπο δεν σημαίνει ότι υποτιμούμε τις αρχαιολόγους ή τις ικανότητές τους, υπαγορεύεται απλώς από το γεγονός ότι οι γυναίκες ελκύουν τους άνδρες (εικόνα 1).

Ακόμη και μετά τη θέσπιση της ισότητας κάποιοι εξακολουθούσαν να θεωρούν τις μικτές ομάδες αναγκαίο κακό. Λόγου χάρη, η Nicoletta Momigliano (2004: 3, σημ. 6) μας πληροφορεί ότι το 1986 εργάστηκε σε ανασκαφή ξένης σχολής στην Κρήτη, ο διευθυντής της οποίας δεν είχε ενδιασμούς να δηλώσει ότι θα προτιμούσε αποκλειστικά ανδρική σύνθεση.

1. Ο συγγραφέας μεταφέρει τις εντυπώσεις του από την ανασκαφή της Βρετανικής Σχολής στη Φυλακωπή της Μήλου το 1911, όπου συμμετείχε μαζί με τον William A. Halliday, τον L. B. Tillard, τη Dorothy Lamb, τη Lilian E. Tennant και τη Hilda Lorimer – τις πρώτες γυναίκες που έγιναν δεκτές σε έρευνα πεδίου της Σχολής: ο ίδιος και η Tennant είχαν την ευθύνη της κεραμικής. Τις απόψεις του Droop συμεριζόταν και ο διευθυντής της ανασκαφής Richard Dawkins (Gill 2002: 506-507, 2007: 56).

Εικόνα 1. «Θα προσλάβουμε μόνο ανδρικό προσωπικό». Ηλεκτρονική προέλευση: Nathanielh's photostream. <http://www.flickr.com/photos/silverandcoal/3784632216>. Αναδημοσίευση και σε Bender 1991: 211.

Η σύγχρονη μαζική κουλτούρα προβάλλει τον αρχαιολόγο-καουμπόι, που «πρέπει να ανασκάψει σε αρχαιότερες θέσεις, κατά προτίμηση βαθιά» (Smith 1998: 41), ωστόσο το στερεότυπο είναι σύμφυτο με τον ίδιο τον κλάδο. Αρκεί να σημειώσουμε ότι, σύμφωνα με διάφορα εγχειρίδια, δημοσιευμένα από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα έως τη δεκαετία του 1970, οι ανασκαφείς πρέπει να έχουν νύχια κομμένα σύρριζα και δέρμα τραχύ, να αντέχουν τις ταλαιπωρίες, τη λάσπη και τη βροχή και να συμμορφώνονται στις εντολές των ανωτέρων. «Γυναικεία» χαρακτηριστικά, όπως τα καθαρά και λεπτά χέρια, το απαλό δέρμα, η σωματική αδυναμία και οι υστερίες (Hamilton 2007: 122, Lucas 2001: 7), δεν αποτελούν παρά «πηγή εκνευρισμού» και «αναποτελεσματικότητας» (Droop 1915: 64). Στο ίδιο πνεύμα ο Arthur Weigall (1923: 13-15) εκθειάζει τον σκονισμένο ήρωα των ανασκαφών:

[όχι] τον άνδρα που περνά το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του στο μουσείο ή τη βιβλιοθήκη και ζει σαν να του άξιζε να τον γυαλίσουν, όπως τα έπιπλα, [αλλά] τον άνδρα που εργάζεται ένα χρονικό διάστημα στο πεδίο και μένει εκεί, όπως αν έτρεφε τη μεγαλύτερη εκτίμηση για τον καθαρό αέρα του ουρανού. ...η αρχαιολογική έρευνα στο ύπαιθρο συμβάλλει στην απαιτούμενη εκπαίδευση υγιεινής

των νεαρών ανδρών. Παραδείγματος χάρη, η εργασία στην έρημο της Αιγύπτου είναι μία από τις πιο υγιεινές και δημιουργικές ασχολίες που θα μπορούσαμε να φανταστούμε. Η έρευνα στα ιερά με θέα τον Νείλο, όπως το Gebel Silsileh, όπου πρέπει κανείς να βουτήξει στα κρύα νερά του ποταμού και να κολυμπήσει μέχρι τον ξεραμένο από τον ήλιο χώρο εργασίας, είναι σίγουρα πολύ πιο αναζωογονητική από το περιβάλλον μελέτης του μουσείου. ...επιπλέον ο αρχαιολόγος στην Αίγυπτο θα απολαύσει μία δόση από ό,τι ονομάζεται τραχύτητα.

Οι «τραχείς» εξερευνητές καταλαμβάνουν τις αρχαιολογικές θέσεις σαν στρατηγοί (Joyce κ.ά. 2002: 20-22, Nelson 2004: 27), για να τις δημοσιεύσουν μόνοι τους, σαν να ήταν υπεράνθρωποι (Rick 1969: 1), με λεξιλόγιο πολεμικών ανακοινωθέντων, όπως τακτική, στρατηγική, αναγνώριση εδάφους, σημείο επίθεσης, παράταξη στρατευμάτων, πεδίο δράσης, μάχη (Joyce κ.ά. 2002: 20). Επιδεικνύουν τα «λάφυρα» στις γυναίκες και εκείνες φροντίζουν για τη φύλαξή τους, κοινώς επαναλαμβάνεται ο καταμερισμός εργασίας του άνδρα κουβαλητή και της γυναίκας νοικοκυράς. Το «χαρέμι» αναλαμβάνει βοηθητικά καθήκοντα (π.χ. πλένει όστρακα στην αποθήκη ή καταλογογραφεί ταπεινά ευρήματα με ανταμοιβή την άδεια δημοσίευσής τους) και συχνά τα νεαρά και όμορφα μέλη του παρέχουν σεξουαλικές υπηρεσίες στους κουβαλητές (Brown 1993: 242-243). Ανάλογος διαχωρισμός καθηκόντων παρατηρείται και στο εργατικό προσωπικό, όταν απαιτούνται γυναικεία χέρια. Φωτογραφίες από τις ανασκαφές του Σουηδικού Ινστιτούτου στην Αργολίδα (Ασίνη, Δενδρά, Πρόσυμνα) δείχνουν τους άνδρες να σκάβουν ή να μεταφέρουν το χώμα με χειράμαξες και τις γυναίκες να το φτυαρίζουν, να το κοσκινίζουν ή να ετοιμάζουν τα γεύματα της ομάδας και βέβαια να αμείβονται λιγότερο (Wells 1998) (εικόνες 2-4).

Ο Alfred Kidder (1949) διακρίνει δύο κατηγορίες κουβαλητών ανάλογα με τις περιοχές τριχοφυίας τους, αυτούς με δασύτριχο στέρνο, βρώμικους από τις κακουχίες επί του πεδίου, και τους θεωρητικούς του γραφείου με γενάκι και –θα υποθέταμε– καθαρούς. Ο αρχαιολόγος της περιπέτειας είναι νέος, ριψοκίνδυνος, γοητευτικός, στιβαρός, ευφυής, ερωτύλος και πολύ αρρενωπός. Φορά γυαλισμένες, ψηλές μπότες (για προστασία από τα δηλητηριώδη ερπετά) και στον γοφό έχει κρεμασμένο το πιστόλι. Η μόνη παραχώρηση που κάνει στους κινδύνους είναι να αφήνει μισοκωμωμένο το πουκάμισό του. Αναζητεί θησαυρούς και, καθώς οι ταινίες όπου πρωταγωνιστεί πρέπει να έχουν αίσιο τέλος, τους ανακαλύπτει (εικόνα 5). Ο ακαδημαϊκός αρχαιολόγος είναι ηλικιωμένος, αφηρημένος, με παρουσιαστικό στα όρια του γελοίου και έναν μεγεθυντικό φακό με τον οποίο αγωνίζεται να διαβάσει επιγραφές σε λησμονημένες γλώσσες. Η ευτυχής κατάληξη (η αποκρυπτογράφηση) έρχεται όταν ο νέος και ωραίος βοηθός σώζει την κόρη του επιγραφολόγου από τους «άγριους». Αν ο αρχαιολόγος της υπαίθρου διακρίνεται για την τόλμη του, ο αρχαιολόγος του

Εικόνα 2. Εργάτριες στις ανασκαφές της Ασίνης, 1922. Εθνικά Αρχεία Σουηδίας. Πηγή: *Καθημερινή*, ένθετο «Επτά Ημέρες», αφιέρωμα «Εργαζόμενες γυναίκες: η είσοδος των γυναικών στη μισθωτή εργασία», 2 Μαΐου 1999, σελ. 3.

Εικόνα 3. Εργάτες και εργάτριες στις ανασκαφές της Ασίνης. Φωτογραφία ίσως του 1926. Μουσείο Gustavianum Πανεπιστημίου Ουψάλας, Ευγενική παραχώρηση του Σουηδικού Ινστιτούτου Αθηνών.

γραφείου διακρίνεται για το αστυνομικό του δαιμόνιο, κάτι σαν τον Ηρακλή Πουαρό. Στο *Έγκλημα στη Μεσοποταμία* ο δολοφόνος, που τυχαίνει να είναι αρχαιολόγος, λέει στον διάσημο επιθεωρητή: «Θα γινόσασταν καλός αρχαιολόγος, κύριε Πουαρό. Έχετε το χάρισμα να ανασυνθέτετε τον παρελθόν» (Christie 1994 [1936]: 215).

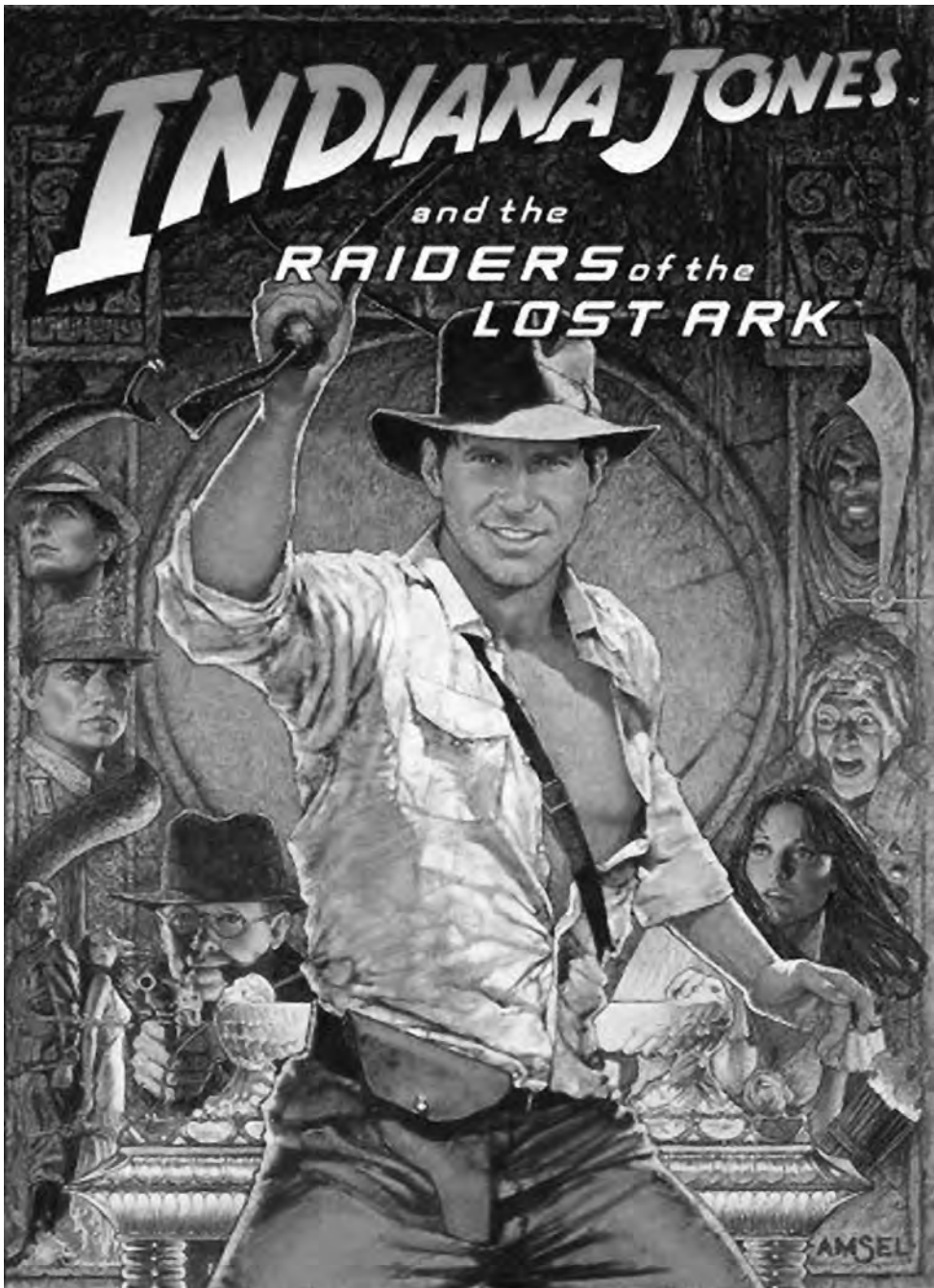
Στις χολιγουντιανές παραγωγές τύπου Indiana Jones, όπου η αρχαιολογία ταυτίζεται με την αρχαιοκαπηλεία και τα χρώματα του ανθρώπινου δέρματος με το λευκό, κυριαρχούν οι ανδρικοί χαρακτήρες. Οι λίγες γυναίκες αρχαιολόγοι απεικονίζονται εξαρτημένες από τους άνδρες, αδέξιες, αδύναμες, παράλογες, πανικόβλητες στη θέα ερπετών, τρωκτικών και εντόμων. Τις ακόμη λιγότερες φορές που πρωταγωνιστούν, συγκεντρώνουν τις αρχετυπικές ιδιότητες του ήρωα επί του πεδίου, όπως η τυμβωρύχος Lara Croft (Angelina Jolie) και η Sharon Golban (Olivia Williams). Μάλιστα η δεύτερη, επικεφαλής ανασκαφής, συγκεντρώνει όλες τις ανδρικές συνήθειες του επαγγέλματος: καπνίζει πολύ, πίνει πολύ και οδηγεί πολύ γρήγορα. Αυτές οι αναπαραστάσεις δεν είναι μόνο αποκηρύματα της χολιγουντιανής φαντασίας, αφού για τα περισσότερα εγχειρίδια αρχαιολογία εξακολουθεί να

Εικόνα 4. Πρόσυμνα (Μπερμπάτι), 1937. Ο διευθυντής της ανασκαφής Axel Persson με τη μαγείρισσα Κωνσταντίνα Μπελεσιώτη. Ευγενική παραχώρηση του Σουηδικού Ινστιτούτου Αθηνών.

σημαίνει αντιξοότητες, στις οποίες αντεπεξέρχονται οι δυνατοί και όσες τολμούν να τους μιμηθούν, αρκεί να μην απαρνηθούν τη «γυναικεία» τους φύση (Moser 2007: 254, 259). Η Lara Croft και οι ομόφυλές της επί της οθόνης, για να βρουν τον θησαυρό, πρέπει να γίνουν αντικείμενα του ανδρικού πόθου. Γι' αυτό είναι ελκυστικές, φορούν στενά ρούχα, ρίχνουν λάγνες ματιές, αφήνουν σεξουαλικά υπονοούμενα και κάποτε περνούν από τα υπονοούμενα στην πράξη. Στις ίδιες ταινίες η αρχαιοθηρευτική επιτυχία των ανδρών δεν εξαρτάται από την ικανότητά τους να γοητεύουν (Baxter 2002: 17) (εικόνες 6-8).

Μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο η αρχαιολογία θα χάσει τον ρομαντισμό της για να στραφεί σε πιο πρακτικά θέματα, όπως οι τρόποι επιβίωσης και κυριαρ-

Εικόνα 5. Ο Indiana Jones και οι κυνηγοί της χαμένης κιβωτού. Harrison Ford, σκηνοθεσία Steven Spielberg, 1981.

Εικόνα 6. Η Lara Croft τυμβωρύχος. Angelina Jolie, σκηνοθεσία Simon West, 2001.

χίας στο παρελθόν, σε μία προσπάθεια να κατανοήσει το παρόν ενός κόσμου που έβγαινε από τα ερείπια. Στη μετάβαση από την «απώλεια της αθωότητας» (Clarke 1973) στον ρεαλισμό πρωτοστατεί η προϊστοριολογία. Είναι η εποχή της Νέας Αρχαιολογίας που, συνεπαρμένη από τον θετικισμό, συστήνεται ως «σκληρή» επιστήμη, ικανή να φέρει στο φως την αλήθεια. Απομακρύνεται από τις φιλολογικές επιρροές για να στραφεί σε εθνογραφικές παραλληλίες. Εφαρμόζει τις αρχές της εμπειρικής παρατήρησης και του εργαστηριακού ελέγχου, με τη φιλοδοξία να προβλέψει, μέσω κανονιστικών υποθέσεων εργασίας, την ανθρώπινη συμπεριφορά ανεξαρτήτως χρόνου και τόπου. Αντιλαμβάνεται τον πολιτισμό ως σύστημα από αλληλένδετα υποσυστήματα – μέσα προσαρμογής στο φυσικό περιβάλλον. Εστιάζει την προσοχή της στα οικιστικά συστήματα επιβίωσης, τα κοινωνικοτεχνικά υποσυστήματα και τους παράγοντες που τα επηρεάζουν, όπως οι δημογραφικές πιέσεις ή οι πιέσεις εξαιτίας της έλλειψης πόρων. Ερμηνεύει την ιδεολογία και τον συμβολισμό ως προβλέψιμα παράγωγα της υλικής βάσης – μηχανισμούς κοινωνικής συνοχής ή επιβολής κατά περίπτωση – όταν δεν τα κρίνει απροσπέλαστα. Δεν είναι επομένως παράδοξο που από τις νεοαρχαιολογικές προσεγγίσεις απουσιάζει

Εικόνα 7. *Το σώμα*. Antonio Banderas και Olivia Williams, σκηνοθεσία Jonas McCord, 2001.

Εικόνα 8. *Ένα εκατομμύριο χρόνια προ Χριστού*. Raquel Welch, σκηνοθεσία Don Chaffey, 1966.

ζει το άτομο και κατ' επέκταση οι έμφυλες σχέσεις. Αν όμως το φύλο είναι αόρατο, είναι επίσης απίθανο να βρέθηκε ποτέ στο οπτικό πεδίο των αρχαιολόγων ένα οικιστικό σύστημα επιβίωσης με τα υποσυστήματά του, ενώ «γνωρίζουμε ότι στις προϊστορικές κοινωνίες υπήρχαν άνδρες και γυναίκες» (Conkey και Gero 1991: 7, έμφαση του πρωτοτύπου).

1.2. Τα φεμινιστικά κύματα

Εξαιτίας της τάσης της «να αναζητεί τροφή στα θεωρητικά σουπερμάρκετ άλλων επιστημών» (Murray 1995: 290), αντί να την ετοιμάζει μόνη της, η αρχαιολογία συνάντησε τον φεμινισμό με σχετική καθυστέρηση. Στις αιτίες της αργοπορημένης γνωριμίας τους περιλαμβάνονται επίσης: α) η έμφαση της Νέας (διαδικαστικής) Αρχαιολογίας σε απρόσωπα φαινόμενα – αντανακλάσεις της περιβαλλοντικής προσαρμογής και της κοινωνικής δομής (Wylie 1991α, 1991β, 1992α, 1992β, 1993α) και β) η τυπολατρική και αισθητική παράδοση της αρχαιολογίας του ελληνορωμαϊκού κόσμου και η άκριτη χρήση των γραπτών πηγών, κατά κανόνα ανδρικής προέλευσης και μισογυνικού χαρακτήρα (Brown 1993, 1997, Spencer-Wood 2006).

Την απώλεια της επιστημονικής αθωότητας θα διαδεχτεί η «απώλεια της πολιτικής αθωότητας» (Kristiansen 1993: 3) ως αποτέλεσμα των ανακατατάξεων μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, από κοινού με την κατάρρευση της θετικιστικής αυτοπεποίθησης και του διαχωρισμού ανάμεσα σε γνωστικό υποκείμενο και αντικείμενο, η οποία είχε ήδη αρχίσει στον ευρύτερο χώρο των κοινωνικών επιστημών. Στις πρώην αποικίες η αλλαγή πλευσης οφείλεται επιπλέον στην άρνηση των ιθαγενών να παραμείνουν αντικείμενο θέασης από τη δυτική επιστήμη, αντί να διαχειρίζονται οι ίδιοι την ιστορία τους (Lydon και Rizvi 2010). Μέσα σε αυτό το διανοητικό κλίμα διατυπώνονται οι μεταδιαδικαστικές προτάσεις:

- Αμφισβητούνται οι κανόνες καθολικής ισχύος προς ανακάλυψη της αλήθειας που περιμένει τη διαμεσολάβηση των αρχαιολόγων για να λάμψει.
- Τα υλικά κατάλοιπα δεν αποτυπώνουν παθητικά τον πολιτισμό, αλλά τον συγκροτούν, συνθέτουν ένα είδος κειμένου και, ως τέτοιο, υπόκεινται σε πολλαπλές αναγνώσεις.
- Δεν αρκεί η αποκρυπτογράφηση των κοινωνικών δομών, αν δεν γίνουν γνωστοί οι φορείς τους, αν αυτές δεν ενταχθούν σε συμφραζόμενα.
- Αναζητείται το άτομο και το ανθρώπινο πρόσωπο του παρελθόντος.

Το ενδιαφέρον στρέφεται στην πολιτισμική πολυμορφία, στους τρόπους πρόσληψης της αρχαιολογίας, στις σχέσεις της τόσο με την εξουσία όσο και με τους «άλλους», στις ανάγκες και τις εμπειρίες των αποδεκτών της που τώρα αναδεικνύονται σε παραγωγούς της. Συγχρόνως αναγνωρίζεται η σχετικότητα των ερμηνει-

ών, οι οποίες όμως συγκλίνουν στην προσπάθεια να γίνει, κατά το δυνατόν, αντιληπτό πώς συμπεριφέρονται οι άνθρωποι σε άλλες εποχές και περιβάλλοντα, πώς ανιχνεύονται η ομοιότητα και η διαφορά και πώς μπορούμε να ξανασκεφτούμε το παρελθόν (και το παρόν) με πιο δημιουργικό τρόπο. Αυτός ο αναπροσανατολισμός, μαζί με την αυξανόμενη παρουσία των γυναικών αρχαιολόγων, θα ενθαρρύνει τον φεμινιστικό λόγο.

Οι οφειλές πάντως ανάγονται στο πρώτο φεμινιστικό κύμα, χάρη στο οποίο ερευνήτριες από εύπορα κοινωνικά στρώματα, σε αναζήτηση φυγής από τις καταδυναστεύσεις της πατρίδας τους, θα αμφισβητήσουν τους παραδοσιακούς ρόλους, ορισμένες μάλιστα θα αναπτύξουν φεμινιστική δράση (Champion 1998: 187-188, Drower 2004, Sheppard 2010). Την επαύριο της βιομηχανικής επανάστασης συντελούνται καθοριστικές αλλαγές στη ζωή των γυναικών στη Δυτική Ευρώπη και τη Βόρεια Αμερική: πρόσβαση στην εκπαίδευση, δυνατότητα αποφυγής του γάμου, απόκτηση ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων. Παρ' όλα αυτά οι γυναίκες εξακολουθούσαν να στερούνται το δικαίωμα της πανεπιστημιακής μόρφωσης και, όπως τα πολιτικά δικαιώματα, αγωνίστηκαν για να το αποκτήσουν. Στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα αρχίζουν να φοιτούν στα ευρωπαϊκά και βορειοαμερικανικά πανεπιστήμια. Από αυτή τη γενιά θα προέλθουν οι πρώτες αρχαιολόγοι, συχνά παντρεμένες με ομοτέχνους τους και στη σκιά των συζύγων τους (Díaz-Andreu και Sørensen 1998β: 14-15). Η Lucia Nixon (1994: 23, σημ. 42) αποκαλεί το φαινόμενο «σύνδρομο Schleimann», από τον φημισμένο ανασκαφέα της Τροίας και των Μυκηνών που παντρεύτηκε δύο φορές. Άλλωστε το όνομα της δεύτερης συζύγου του, της Σοφίας Εγκαστρωμένου, είναι γνωστό μόνο μεταξύ των ειδικών, αντίθετα με τη φωτογραφία όπου απεικονίζεται να φορά τα κοσμήματα από τον «θησαυρό του Πριάμου» (εικόνα 9). Η Nixon αναφέρει επίσης την περίπτωση μιας διδακτορικής διατριβής, ο συγγραφέας της οποίας ευχαριστεί τη νυν και την πρώην σύζυγό του για τη βοήθειά τους.

Ενώ ο γάμος ευνοούσε τους άνδρες, η επιλογή να μείνει μία γυναίκα ανύπαντρη και να συνδέσει την επαγγελματική ή και την προσωπική της ζωή με άλλες γυναίκες άφηνε περιθώρια ελευθερίας και επιτυχίας.² Παρά τον κατά φύλα διαχωρισμό των αρχαιολόγων στις ανασκαφές, επιβεβλημένο και από τα ήθη των τοπικών κοινωνιών, το εργατικό προσωπικό αποτελείται κυρίως από ντόπιους άνδρες (Caldander και Smith 2007: 77-79, Gill 2007: 70, Sørensen 1998: 51), καθώς όμως πρόκειται για άτομα με ταπεινή κοινωνική καταγωγή, η παρουσία τους θεωρείται αμελη-

2. Τέτοια ζευγάρια γυναικών ήταν γνωστά στις ΗΠΑ, στα τέλη του 19^{ου} - αρχές του 20^{ου} αιώνα, ως «γάμοι της Βοστώνης» από το μυθιστόρημα του Henry James *Οι Βοστωνέζοι* (1886). Όπως και οι ηρωίδες του μυθιστορήματος, πρόκειται για γυναίκες μορφωμένες, οικονομικά ανεξάρτητες, ακόμη και σουφραζέτες. Βλ. Faderman 1999.

Εικόνα 9. Η Σοφία Εγκαστρωμένου-Schleimann (1852-1932) με τα κοσμήματα από τον «θησαυρό του Πριάμου», 1876. *Storia Illustrata* 167 (1971). Ηλεκτρονική προέλευση: Wikipedia. http://en.wikipedia.org/wiki/Priam%27s_Treasure

Εικόνα 10. Harriet Ann Boyd Hawes (1871-1945), Ηράκλειο, 1904. Harriet Boyd Hawes Papers, Smith College Archives. Ηλεκτρονική προέλευση: Pro Archaeologia. <http://www.proarchaeologia.org/OnlinePaper/EHAegypt/index.htm>